

BALOGH MARGIT

KÜLDETÉS

MINDSZENTY JÓZSEF TÖRTÉNELMI SZEREPE

Az összes demokratikus erő felmorzsolását követően a magyar kommunisták a katolikus egyházra úgy tekintettek, mint az ország egyetlen független intézményére. Valóban Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek maradt az egyetlen komoly befolyással és tekintéllyel bíró személy, aki a mártírság vállalására elszánva – politikai értelemben is értelmezett – utóvédharcot folytatott.

Mindszenty primásként azzal a roppant kihívással szembesült, hogy miként biztosítható nemcsak az egyház működése és a vallásszabadság, hanem a magyarországi katolikus egyház társadalmi hatalma is. A bíboros két lehetőség közül választhatott. Vagy azokkal tart, akik úgy gondolták, hogy a jövőt a magyar politikai helyzet elfogadása jelenti, legyen az bármilyen tökéletlen, vagy elutasít mindent, ami az adott kormányzattól ered. Előbbi esetben kiadta volna a nyomatékosan kért kormánypárti nyilatkozatot és felszólította volna a híveket, hogy támogassák a kormánnyal folytatandó tárgyalásos, kompromisszumos és együttműködési stratégiát. Feltételezhető, hogy ennek az útnak a követésével a katolikus egyház hosszú távon is számottevő antikommunista erővé válhatott volna, ha nem is olyan mértékben, mint a legsajátosabb helyzetben lévő Lengyelország, ám ennek igazolásához az üldözött egyház mellett az opponáló egyházat is vizsgálni kell. A másik út, és a bíboros ezt részesítette előnyben, az elvekhez való ragaszkodást jelenti, függetlenül attól, mit tanácsolt az egyházon belüli ellenzék, és hogy ez az út milyen hátrányos következményekkel járhat az egyházra nézve.

A plébános

Pehm/Mindszenty József pappá szentelése után nem folytatott sem hazai, sem külföldi egyetemi tanulmányokat, nem volt filozófiai vagy teológiai doktor. Gyakorló lelkipásztor lett, aki híres volt az intézményes szociális szeretet ápolásáról. A későbbi legendás Mindszenty-temperamentummal már életének ebben a szakaszában találkozhattunk. Munkássága nemcsak a szorosan vett lelkipásztori tevékenységre terjedt ki, mert amellet, hogy felvirágoztatta a hitéletet és a katolikus társadalmi munkát, megszervezett egy várost, ahol fontos kérdésekben nélküle nem hozhattak döntést. Egy olyan nemzedéknek volt a

tagja, amely nem annyira országosan, mint inkább a maga szűkebb világában tett szert vezető szerepre.

Idővel bekapcsolódott az országos katolikus mozgalmakba is, részben mint az Actio Catholica egyik legbuzgóbb vidéki szervezője, részben mint katolikus rendezvények közkedvelt szónoka, és a politikai katolicizmus egyik aktív alakjává vált. Magyarországon a politikai katolicizmus – a protestáns keresztény felekezetekhez kapcsolódó irányzatokhoz hasonlóan – erőteljes konzervatív irányzatként jött létre, válaszul a liberalizmus, a szociáldemokrácia és a széles körű választójogon alapuló demokratikus eszmék térhódítására, mivel azok antiklerikalizmusában, nem alaptalanul, veszélyt láttak az egyházra és a hitre nézve. Pehm József az első világháborúból sarjadt öszirózsás forradalmat – némi bizonytalankodás után – elutasította, majd a Tanácsköztársaság alatti személyes tapasztalatai zsigeri ellenszenvét táplálták a különböző mezben jelentkező diktatúrákkal szemben. Pehm katolicizmus iránti hűsége az 1920-as évekre életre szólóan összeforrt a király iránti hűséggel, közéleti lépéseit – sok más katolikussal egyetemben – a konzervatív legitimizmus határozta meg. Hitt a Habsburg-monarchia magyarországi restaurációjában és az azzal járó állami autokrácia elveiben. Pehm/Mindszenty ebben a politikai aurában szolgált plébánosként negyedszázadon át Zalaegerszegen. Fiatalsága óta őrizte a hagyomány kohójában kiérlelt értékeket, amelyek megóvásáért – a fontolva haladás keretein belül – formai újításokra is készen állt: közreműködésével született meg a zalaegerszegi katolikus sajtó, lett színpadja a kultúrháznak vagy épült jégpálya a fiataloknak. A tartalomban azonban nem tűrt semmiféle elhajlást attól a szellemi iránytól és világnézettől, amelyben ő maga is nevelkedett. Az ő idejében Zalaegerszeg annyit fejlődött, mintha püspöki székhely lett volna. Amikor a Szentszék keresni kezdte a megfelelő személyt a veszprémi püspöki székbe, Mindszenty József mögött már 25 éves sziklaszilárd lelkipásztori, tevékeny közéleti és politikai múlt állt, ami hatásában kiterjedt a zömében katolikus Dunántúlra.

Az ellenálló főpap

A hitleri totalitárius rendszer elutasítása ahhoz vezetett, hogy a nyilasok letartóztatták, Sztálin rendszerének megtagadása pedig a kommunisták retorzióját váltotta ki. A magyar kereszténydemokrácia második világháború utáni szárnypróbálgatásának a kiépülő bolsevik rendszer néhány éven belül véget vetett.

Amit más országok egyházai már a 19. századi kultúrharcok következtében szervezetben, gondolkodásban, koncepciókban maguk mögött hagytak, azt a

magyar egyház, amely gazdag volt jogokban, privilégiumokban és birtokban, 1945-ig megőrizte. Nem feltétlenül azért, mert ragaszkodott volna hozzá, hanem mert így hozta a történelem. Egy belső megújulásra, egy „nagytakarításra” lett volna szükség, ennek előhírnökei Prohászka Ottokár püspökkel kezdve fel is tűntek, de terveik rendre elakadtak. 1945 után a seprűt mások ragadták meg, de ők nemcsak azt takarították ki az egyházból, ami már régen esedékessé vált, hanem azt is, ami az egyház jövője számára létfontosságú volt.

Az egyház gazdasági, politikai, közéleti és oktatási hatalmának visszaszorítását – még akkor is, ha egy-egy intézkedés beleillett egy korszerű, európai polgári demokratikus fejlődésbe – Mindszenty csak egy kívülről jövő erőszakként élte meg. Ebben a folyamatban a két lehetőség – ellenállás vagy alkalmazkodás – közötti döntés vízválasztója a köztársasági államforma kikiáltása, mivel ennek következtében teljesen kiürült az egyháziak közjogi szerepe. Mindszenty viszont a történelmi alkotmányra hivatkozva haláláig úgy vélte, hogy a király távollétében az esztergomi érsekre mint hercegprímásra száll a magyar nemzet alkotmányos jogainak védelme és képviselése.

A bíboros a köztársaságot, a népi demokráciát és a kommunizmust kizárólag a Magyarországot megszállva tartó és az addigi rendszert gyökerében felforgató szovjet befolyásnak tulajdonította. Úgy vélte, hogy nem egyezkedhet a „Gonosszal”, tehát a kormány intézkedéseit minden indokolható alkalommal elutasította és küzdött ellene. Elvi alapról egyetlen lehetséges útja maradt: a kommunista vagy a kommunistáknak tulajdonított döntések elutasítása. Nem a sikerért, hanem az elvi következetességért. Elvárta, hogy állásfoglalását és abból eredő útmutatásait az egyházon belüli engedelmességből eredően nemcsak a hívek, hanem a papság és a püspökök is elfogadják.

Miért ezt az utat választotta Mindszenty? Egyrészt reménykedett egy világpolitikai fordulatban, másrészt abban a szilárd tudatban cselekedett, hogy maga mögött tudja a Szentszék támogatását. Akkoriban Rómában is úgy gondolták, hogy üldözések idején két út létezik: az alkalmazkodás vagy a hajlíthatatlanság. Az első úton haladva megmenthetők bizonyos dolgok, legalábbis egy időre, de fel kell áldozni érte más fontos dolgokat, ami károsíthatja az egyház alapjait. A második út szép és nemes, azonban teljes vereséghez is vezethet, amelyben lényeges pozíciókat veszítenek, de megmentik az alapokat, az erkölcsi győzelemből aztán újra kivirágozhat az eszme. A pápa ódzkodott attól, hogy konkrét helyzetekre konkrét magatartási receptet írjon elő, de általában véve elvárta, hogy a hívek ellenálljanak az ateista kommunizmusnak. Míg XI. Piusz nagy hangsúlyt helyezett a *katolikus* akció és a *politikai* akció megkülönböztetésére, addig XII. Piusz viszonylagossá tette a megkülönböztetés jelentőségét, és már az 1946. június 2-ai olaszországi választásokon a vallás és a haza védelmének jegyében a katolikusok erőteljes

mozgósítására került sor. Mindszentyt is a kommunista veszély elhárításának feladatával bocsátotta útjára bíborossá kreálásakor, ugyanakkor a *modus vivendi* híveinek is adott némi bátorítást, úgy 1946 végéig. Ezzel együtt megbízott Mindszentyben – és általában a szocialista rezsimek főpapjaiban –, hogy helyesen dönt ebben a súlyos kérdésben, azaz hogy alkalmazkodik vagy ellenáll. Bár Mindszenty lépései nem minden esetben találkoztak helyesléssel, kifelé Róma minden esetben kiállt mellette.

Vajon igazolta-e a történelem Mindszenty hajlíthatatlanságát? Szükséges volt-e ez? Segítette-e valakin vele? A közéletben a „mindent vagy semmi” elve ritkán jár sikerrel, sokkal inkább magasztos példával szolgáló mártírsorsot vagy mellőzöttséget von maga után. Mindszenty nem tudta – erre hajszálnyi esélye sem volt – megállítani azt a folyamatot, amely Jalta és Potsdam révén Magyarországra szakadt. Se szenvedéssel, se tiltakozással. A változások irányát (bolsevizálódás) helyesen látta, de nem tudott belenyugodni abba, hogy azon nem módosíthat. Nem érzékelte azokat a szerény lehetőségeket, amelyekkel élve valamennyit megőrizhetett volna befolyásából, közéleti súlyából. Prímási tisztsége felsőbbségébe vetett bizodalomban rosszul mérte fel esélyeit, ráadásul a Vatikán nem védhette meg, s Amerika sem avatkozott be. Útja így szükségszerűen vezetett összetűzéshez a kiépülő diktatúrával. Az erkölcsi győzelem azonban az övé: az utókor benne látja a mindenkori önkényuralmi rendszerekkel szembeni kiállás példáját.

Lénárd Ödön piarista szerzetes nyomán szokás a Mindszenty vezette kompromisszummentes vonalat *hűségcentrikusnak*, a megegyezést kereső irányt pedig *túléléscentrikusnak* nevezni. Ez a felosztás a hűséget mint értéket az előbbi csoportnak inkább fenntartja, holott az utóbbi követői sem voltak kevésbé hitvalló katolikusok. Max Weber ebben az összefüggésben *elvetikáról* és *felelősségetikáról* ír. Az elvetika képviselőit – akármilyen helyzetben, akármilyen értékű szereplőkkel, akármilyen áron – alapjában véve az vezérelte, hogy hűek maradjanak az evangéliumi értékekhez. Elfogadtak néhány szabályt, s mindenáron ragaszkodtak azokhoz.

A felelősségetikát vallók sem akartak hűtlenek lenni az alapvető vallás erkölcsi törvényekhez, nekik is ugyanazok voltak az elveik, ám – miközben arra törekedtek, hogy túléljék ezt a legkisebb kárt elszenvedve megtenni. Különösen igaz ez a koalíciós évek útkeresőire, a jezsuita Kerkai Jenőre vagy Nagy Töhötömre, Czapik Gyula egri érsekre, Bánáss László veszprémi püspökre, Barankovics István kereszténydemokrata politikusra. Ők azt vallották, hogy bármely kormányhoz, még a legrosszabbhoz is türelemmel kell viszonyulni, mivel a lehetetlen helyzetben is adódik mód a kölcsönös megértés minimumának megelégsére, ami lehetővé teszi a túlélést a körülmények megváltozásáig. Van, aki a túlélésért cserébe adott engedményeket

meghátrálásnak, elvfeladásnak tartja, s van, aki úgy gondolja, hogy csupán realista az, aki megkísérli megtalálni az adott feltételek között az elvekből megvalósítható maximumot. E keresgélés közben persze az ember nem ritkán rosszul méri fel lehetőségeit, de ez csak tévedés és nem bűn.

Ha tévedtek is, attól még nem erkölcstelenség a mérlegelés, a kerülgetés, a lehetőségek közötti választáson való gondolkodás. Viszont ugyanez érvényes a másik oldalon is: ha tévedtek vagy túlzásokba is estek, az értékek maradéktalan védelme és az önfeláldozás nem felelőtlen hazardírozás a maguk és mások életével, sem a profán történelemben, sem az egyháztörténelemben. A kétféle nézőpontot közelíthetjük, ha a két fogalmat – hűség és felelősség – nem kötjük kizárólagosan egyik oldalhoz sem. A kérdést – ugyancsak leegyszerűsítve – úgy is feltehetjük, hogy a *jót* tegyünk-e vagy a *jobbat*. A választ nem a történész módszertanából ismert úton közelíthetjük meg, éppen ezért csak utalunk arra, hogy a teleológia az eredmény szempontjából érvel, de a siker, a hasznosság nem döntheti el, hogy egy cselekedet önmagában jó-e. Azaz ne a jobbat tegyünk, hanem a jót. De mint látjuk, akár a történelem sorsformáló pillanataiban, akár hétköznapijaiban, akár mindennapi életünk számos apró-cseprő ügyeiben, inkább a *jobbat* akarjuk választani.

Kortársai méltán látták Mindszentyben, hogy alkatilag is olyan személy, aki hitének szilárdsága mellett kész az életét is adni az „ügyért”. A karakterében meglévő „konokság”, ebben az esetben „lelki erősségnek” is tekinthető. Ám épp ebből a kikezdehetetlen elvi következetességéből eredt politikai gyengesége. Mindezért Mindszentynek súlyos árat kellett fizetni. Hősiességéért elnyerte ugyan a fehérmártír-koszorút, de ebből sem neki, sem a katolikus papságnak, sem a híveknek nem származott előnye.

Amikor XII. Piusz pápa 1946. február 20-án köszöntötte az új bíborosokat, köztük Mindszenty Józsefet, feltette az örök kérdést: mi az egyház feladata az emberi társadalomban. A válasz is évezredes: az egyház isteni alapítójának küldetését folytatja, amikor az egész világon terjeszti az evangéliumot. A háború utáni újjáépítés – s eleve a nemzetek közötti ellenségeskedés – miatt az egyház *nemzetekfelettségét* emelte ki, s azt, hogy egészen más módon működik, mint egy állam vagy birodalom. Az üzenet egyértelmű: az egyház nem törekszik a hatalmat önmagáért megszerezni, ugyanakkor nem kíván lemondani saját hivatásáról. A lényegi kérdés a konkrét magyarországi viszonyokra tehát így módosulhat: mi az egyház tulajdonképpeni feladata egy vele ellenséges politikai közegben? Lelki gondozás vagy politikai ellenállás? Vagy e kettő elválaszthatatlan egymástól, amikor a „lelkekért való harcot” nemcsak politikai, hanem – mint Rákosiék – rendőri területen folytatják?

Ha igennel válaszolunk, vajon belesodorhatja-e egy főpap magatartásával laikusok tömegeit az egzisztenciális ellehetetlenülésbe? Ajánlhatja-e a klerikusoknak a mindhalálig való kitartást? Elvárhatja-e az élet kockáztatását annak reményében, hogy majd feltámadunk? A pásztornak nem feladata-e inkább, hogy az elvi maximum helyett a történelmi korszakban lehetséges optimum elérésére törekedjen?

Mindszenty még akkor is ragaszkodott az elvekhez, amikor az már belső táborokra szakadással fenyegetett és gyengítette az egyház hosszú távú hatékonyságát. Nem számolt azzal, hogy egy olyan politikai erővel került szembe, amely mögött ott áll az egész szovjet birodalom, vagy ha igen, azt időlegesen tartotta. Így ahelyett, hogy mentette volna a menthetőt, harcba kezdett – egyedül. Paraszti származása, bebörtönzése, szenvedése szinte népmesei hőssé formálta. Mitológiai óriássá, egy modernkori Dáviddá, a kommunizmus elleni harc hőségévé nőtt, aki szembeszáll a túlerőben lévő Góliáttal. A nép Mindszentyben látta tükörként önmaga érzéseit, szenvedélyeit, előítéleteit. A bíboros 1974-ben megjelent emlékiratai pontosan ezt a képet örökítették meg.

Mindszenty rettenthetetlennek bizonyult, amikor a szenvedő emberről volt szó. Megnyilatkozásainak sarokpontja az egyén, a személy értékéért és méltóságáért való kiállás. A vallásszabadság, az egyház működési szabadsága, valamint a nemzeti érdekek védelmében tett lépései összhangban álltak pozíciójából eredő felelősségével és az általános emberi szabadságjogok védelmével. Ám a korszak általános politikai, még demokratikusnak is mondható törekvéseit – amelyeket egy keresztény ember számára legelfogadhatóbban a kisgazdapárt fogalmazott meg – a primás nem tudta magáévá tenni. Itt nem a Balogh páterrel kialakult ellentétére vagy a Barankovics Istvánnal folytatott vitáira gondolunk, hanem Varga Béla plébános és Nagy Ferenc politikájának elutasítására.

Rendkívül szigorú, elvi alapú gondolkodásmódja megakadályozta abban, hogy kellően árnyalja ideológiai és politikai ellenfeleit. Nem vette észre a szövetségest ott, ahol az kínálkozott, miközben ellenséget látott sokszor azokban is, akik ugyanazt a szekeret tolták. Ugyanakkor egy anakronisztikus félelem is hajtotta, hogy változatlanul érvényes a római mondás: ha békét akarsz, készülj a háborúra. Ám hiányzott belőle a politikusok rafináltsága, a diplomaták rugalmassága, az uralkodók bölcsessége. Mégis, minden ellentmondásával együtt az adott történelmi pillanatban Mindszenty József, egy konzervatív-legitimista főpap volt az, aki ténylegesen védte a demokrácia értékrendjét – szemben azokkal, akik harsányan ezt hirdették ugyan magukról, ám ténylegesen diktatúrát építettek.

Mindszenty bíboros páratlan teljesítménye, hogy a magyar nép többségében sikerült katolikus alapon közös nevezőre hoznia a vallásosság és a hagyományos értelemben vett nacionalizmus érzésvilágát, megszüntetve e két „irracionális erő” közötti ellentétet, holott a múltban a hercegprímásokban – különösen a magyarországi ellenreformáció vezéralakja, Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek működése óta – a magyar függetlenséget bénító Habsburg-uralom exponenseit látták. Ezt még Pázmány Péter sem érte el – állapította meg Kovrig Béla –, hiszen vele szemben Bethlen Gábor képviselte a magyar függetlenség eszméjét.¹ Mindszenty József a magyar nemzet főpapjává vált, őbenne szétválaszthatatlanul összeforrt nemzet, magyarság és vallás.

Történelmi távlatokban vajon mi mentette meg inkább az egyházat, mi biztosította a túlélését? A kompromisszumok, a behódolások vagy a mártírium? Mindegyikre lehet igazolást találni. A behódoló orosz ortodox papságnak nem sikerült kikerülnie az egyházüldözést. S a világ első deklaráltan ateista államában, Albániában, ahol szó szerint földig rombolták az egyházat, az napjainkban mégis él. Magyarországon a Rákosi-éra likvidáló, majd a Kádár-rezsim korlátozó egyházpolitikájának céljait az sem módosította volna, ha nincs két irányzat. Politikai végeredmény tekintetében ezért a két út közötti választás szinte jelentőségét veszti.

Ám a két lehetőség együttes jelenléte ideig-óráig morálisan azt jelentette, hogy a magyar egyházat legalább 1964-ig, a magyar–szentszéki részleges megállapodásig nem lehetett megtörni, és utána sem totálisan. Mert a történelem véleményünk szerint se a szélmalomharcot vívó páncélos lovagokat, se a gerincükben meghajlókat nem igazolja, hanem azt tanúsítja, hogy az egyház olyan bölcs intézmény, amelyben a barikádharcosok és a kollaboránsok, a békepapok, béke-püspökök és a földalatti, ellenzéki, lélekben szabad egyház mindig egyszerre tudott létezni. A dolgokban rejlő vagy helyzetekből adódó ambivalenciára persze mindenki saját lelkiismerete szerint reagál. Ahogy egy hegy tetejére is különböző ösvényeken lehet feljutni, ugyanúgy egy azonos célhoz is eltérő módon közelíthetünk, vagy ahogy az indiai mondás tartja: a jó Isten görbe vonalakkal is egyenesen ír. A választás bölcsessége vagy oktalansága utólag dől el.

Világ magyarjainak lelkipásztora

¹ ÁBTL 3.2.4. K-384/2. 15–18. fol. A prímás.” Kovrig Béla jellemzése Mindszenty Józseftől, 1946. szeptember 24. Kézírás; Ugyanitt, 64 fol. „A progresszív katolikus irány kibontakozásának lehetőségéről.” Kovrig Béla feljegyzése. Bp., 1946. november 12. Kézírás.

A bíboros 1948. végi újabb bebörtönzésével történelmi küldetése nem fejeződött be, hanem csak új szakaszába lépett. Az áldozat, a mártír képe a koncepciók perrel és a hosszú börtönökkel vált kitörölhetetlenné. Mindszenty mint a forradalom főpapja kép viszont nem gyökeresedett meg, az akkori nemzedékek évek óta nem hallhatták a nevét. Ha Mindszenty 1956-ban a börtönt és ezzel a biztos halált választja, amivel személyes sorsát ország-világ előtt a szabadságharc, Isten és haza mögé helyezi, olyan megkarcolhatatlan erkölcsi sziklává vált volna, amilyenre kevés példa akad a világtörténelemben. Tán csak a szentek között...

Mindszenty azonban menedéket kért és kapott a budapesti amerikai követségen. Az itt töltött másfél évtized alatt főpapi teendőiben teljesen akadályoztatva volt. Csak másfél évtized után, élete alkonyán kezdődhetett egy újabb aktív szakasz. Lélektanilag drámai folyamat zajlott le, amíg felkészült a távozásra hazájából. Mindszentyt a látszólagos legyőzöttség nem csüggesztette el, sőt évtizedeken át leláncolt aktivitását az emlékiratainak publikálása mellett a világ számos országában élő honfitársa hitének és magyarságának megőrzésére fordította.

Budapesten Mindszenty főpapi aktivitásától főleg az 1958 után kiépült „népfrontos egyházpolitika” kényes egyensúlyát és eredményeit féltették. Ráadásul mind több jele mutatkozott annak, hogy egy újabb, egy más típusú Mindszenty-mítosz van születőben. A külföldi lelkipásztori utakon a változatlanságot, a hagyományt, a régi vágású katolicizmust képviselő Mindszenty lépett a minderre nosztalgiával tekintő emigráns magyarság elé. A bíborosnak nemcsak az enyhüléspárti nyugati világ, a fiatalok generációs lázadása, a szexuális forradalom volt teljesen ismeretlen, hanem azok az új eszmék és új liturgikus formák is, amelyekkel az 1960–1970-es években a zsinat utáni katolikus egyház kísérletezett. Az ő templomában elképzelhetetlen lett volna, hogy beat- és blues-miséket tartsanak rockzenekarok részvételével. Az általa közvetített hagyományos egyházkép révén Mindszenty személye már nem csupán az antikommunistáknak vált ideális jelképévé, hanem a társadalmi (és egyházi) változások egy részét ellenző konzervatívoknak is.

Az 1960-as években sem Nyugaton, sem Magyarországon nem látta senki előre, legfeljebb remélte a kommunizmus összeomlását (még a szentszéki keleti politika formálói sem). Az 1970-es évek közepi békés egymás mellett élés hangulatában minden ország arra rendezkedett be, hogy a világ politikai megosztottsága tartósan fennmarad, azzal együtt kell élni. Mindszenty a világpolitikai fordulatok ellenére sem békélt meg az 1945 utáni magyarországi politikai változásokkal, nem törődött bele a kommunista hatalomátvitelbe, az 1956-os forradalom eltírásába. A szovjet segítséggel hatalomba került Kádár-kormányt törvénytelennek, ab ovo minden megállapodást, amely a rezsimmel kötött, érvénytelennek és kompromittálónak tekintett. Magyarország utolsó

hercegprímásának tragédiája, hogy történelmi feladatára – a kommunizmussal való rendületlen szembenállásra – a hidegháborúból kilábaló világ egyre kevésbé tartott igényt.

Mindszenty úgy akarta építeni a jövőt, hogy közben ragaszkodott a múlthoz. Szerette és ismerte is a történelmet, bár a történeti látásmódhoz kevés érzéke volt. Úgy vélte, hogy ami egyszer kialakult, az nem változhat. Statikus történelemszemlélete kivált a hercegprímás közjogi szerepéről képviselt felfogásában mutatkozik meg. Mindszenty ragaszkodott a címhez történetileg kötődő politikai vezető szerephez, amit pedig Róma is idejétmúlt rekvizitumnak tekintett. Mindszenty a saját valóságából képtelen volt átlépni a való világba. A II. vatikáni zsinat (1962–1965) egész szellemisége a világgal való korszerű párbeszédet sugallta, amelyben vállalhatatlanná vált az egyházi és az állami alkotmányjogi funkciók keveredése. A zsinat után a Vatikán, főleg II. János Pál pápa határozottan tiltotta püspökök és papok állami, politikai tisztségvállalását. Olyannyira, hogy vagy lemondtak, vagy felfüggesztették őket püspöki vagy papi tisztségükből. Az 1983-ban érvénybe lépett új egyházjogi kódex kodifikálta is az egyházjogi tilalmat. Amikor VI. Pál pápa (1963–1978) 1971-ben a „történelem áldozatának” nevezte a magyar főpapot, épp ezt a változást sűrítette bele a metaforába.

1974-ben az érseki székből való letétele mélyen megrázta Mindszentyt és a vele rokonszenvező katolikusok millióit. VI. Pál – még ha lelkipásztori igényre vagy a bíboros magas életkorára hivatkozott is – egyértelműen megvonta támogatását attól az irányvonalától, amit a bíboros képviselt. Ezzel látszólag leértékelte Mindszenty addigi hősieles kiállását. Ugyanakkor lehetővé tette a magyar katolikus egyházi hierarchia újbóli felépítését. Úgy tűnhet, a Vatikán túl nagy jelentőséget tulajdonított a püspöki kinevezéseknek, mintha a hierarchia helyreállítása nélkül nem is élhetett volna a magyar katolikus egyház. A távlati cél ennél sokkal több volt: a magyar és a többi elnyomott egyház helyzetének normalizálása. Ezért vált Mindszenty József az Ostpolitik vezéráldozatává. Ismerjük el, hogy Róma szemszögéből nem is lehetett valódi dilemma a magyar katolikus egyház élet- és működőképessége, avagy az önkéntes rabsággal lelki szenvedést vállaló Mindszenty bíboros tanúságtétele közötti választás.

A keleti politika mérlegelésekor ma is az egyik legvitatottabb kérdés: könnyebbé vált-e a kelet-közép-európai országokban működő katolikus egyházak sorsa? Erre tagadhatatlanul volt remény, mert az „olvadás” korszaka, a II. vatikáni zsinat, a helsinki konferencia olyan légkört teremtettek, hogy bízni lehetett abban: a kommunista államok is jobban tiszteletben tartják majd a vallásszabadságot. A Szentszék keleti politikájának értékelése, újragondolása ma is javában tart, ahogy az akkori szereplők – Agostino Casarolival az élen – megítélése is viták keresztútjében áll. Amikor 2008-ban Jorge Mario Bergoglio

– akit a világ ma Ferenc pápaként ismer – Buenos Aires katedrálisában megemlékezett Casaroliról, „nagy bíborosnak” nevezte. Minősítesse annak a békéltető szerepnek szolt, amelyet a keleti politika művelése során Casaroli oly végtelen türelemmel ellátott.

A leendő pápa szavait Pietro Parolin bíboros államtitkár idézte fel egy 2014 őszen tartott előadásában, amelynek már a címe is sokatmondó: „*Ostpolitik? No, Ostpastoral*”, azaz „*Keleti politika? Nem, keleti lelkipásztorkodás*” (*L'Osservatore Romano*, 2014. november 23.). Ezzel a szentszéki külpolitika újragondolására és a hangsúlyok áthelyeződésére utalt. Igazából az Ostpastoral, a keleti lelkipásztorkodás kifejezést már I. János Pál pápa is előnyben részesítette, mivel a politika csak közvetítő közeg volt a végső célhoz, a lelkek gondozásához. Nemigen vitatja ma már senki, hogy az Ostpolitik eredményei a vártnál csekélyebbek voltak, a tárgyalások nehezen gördültek, a rezsimek a megállapodásokat csak részben vagy nem tartották be, de ettől függetlenül néhány érseket kineveztek, bebörtönzött egyházi embereket kiengedtek. Ez még igen távol állt a vallásszabadságtól, de az egyházak „állagromlása” lelassult.

A Szentszéknek, a hiten és a reményen kívül nem is volt más muníciója, mint a diplomácia és a jog. Dominique Mamberti érsek, a Szentszéki Államtitkárság államközi kapcsolatokért felelős titkára szerint a keleti politika azért eredményezett csak mérsékelt sikert, mert azalatt a keresztények szenvedése tovább tartott. Hivatali utóda, Paul Richard Gallagher érsek 2015. április 14-én, a Szentszék és Magyarország diplomáciai kapcsolatainak helyreállítása 25. évfordulója alkalmából rendezett parlamenti konferencián viszont nem a keleti politika bírálatára, hanem Agostino Casaroli érdemeinek méltatására helyezte a hangsúlyt.

*

A lánc, amivel másodtitkára patetikusan odaerősítette magát a bíboros mariazelli sírjához, sokkal hitelesebb Mindszenty-jelkép, mint bármi, amivel a kegyeszerpiac elárasztotta az országot. Mert Mindszenty is odaláncolta magát a katolikus hierarchia elavult közjogi hagyományaihoz. Emiatt (is) persze gyakorta azt halljuk, hogy Mindszenty makacs és konok volt, vagy épp ellenkezőleg, mások Mindszenty minden lépését kritikátlanul tömjénezik. Az életút egészen áthúzódó ellenmondás-halmazra – Mindszenty egyszerre volt kemény és kedves, rideg és derűs, korlátolt és előrelátó, és az ilyen ellentétpárokat még számosat sorolhatnánk – a történész, anélkül, hogy átlépné szakmájának határait, a nála bölcsebbek válaszában találja meg a feloldást, mégpedig a II. vatikáni zsinat dokumentumaiban, amelyek közül a *Dignitatis humanae* foglalkozott a vallásszabadsággal és érintette a lelkiismeret kérdését is.

A dokumentum 3. pontja kimondja, hogy *„Az igazságot pedig a személy méltóságának és társas természetének megfelelő módon kell keresni, tudniillik szabad kereséssel, tanítás vagy képzés, közlés és dialógus segítségével, melyekkel az emberek előadják a megtalált vagy megtalálni vélt igazságot, azért, hogy segítsék egymást az igazság keresésében; a megismert igazsághoz pedig személyes beleegyezéssel kell ragaszkodni. Az isteni törvény rendelkezéseit lelkiismeretében fogja föl és ismeri el az ember; köteles is lelkiismeretét minden tevékenységében hűen követni, hogy eljusson céljához, Istenhez. Nem szabad tehát kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék, de nem is szabad őt akadályozni abban, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék, különösen vallási téren nem.”* Ha figyelmesen elolvassuk újra és újra ezeket az igazságkeresésről szóló sorokat, akkor a valóban modern zsinat az – bármily meghökkentőnek is tűnik, hiszen látszólag pont ellentétes szellemiségek –, amely igazolja az intranzigens Mindszentyt. Mert ha nem csupán egyetlen síkon akarjuk értelmezni az ő életét, hanem mélyebben is, akkor tevékenységének, döntéseinek, később tépelődéseinek, sőt vélt „alkotmányos jogainak” gyökere az igazságkeresés és a lelkiismereti kényszer. Az embert mint személyt *„saját természete ösztökéli és készíti az igazság keresésére”*. Mindszenty szándékainak őszintesége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor az igazság keresésének útján és a lelkiismeretben meghozott döntései lehetnek tévesek is.

Mindszenty József a magyar történelemben ritka személyes autoritással és fölényes erkölcsi erővel képviselte meggyőződését, szó szerint az utolsó szívdobbanásig. Élete méltán magasztosult a diktatúrákkal szembeni ellenállás jelképévé és a hűség példájává, aki mindenkor hű maradt Istenéhez, egyházához, hazájához és népéhez. Még ha eközben nagyobb keresztet is akart vállára venni, mint amekkora egy halandó embernek megengedtetik...